

*Возняковська К. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРО ПОТРЕБИ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА КОШТИ З ПОТОЧНИХ РАХУНКІВ ЗА НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ БАНКІВ

Анотація. У статті аналізуються проблеми втрат суб'єктів господарювання за рахунок коштів на поточних рахунках під час банкрутства банківських установ. Зроблено висновок про несправедливість та суперечливість положень законодавства щодо гарантування вкладів лише фізичним особам. Наголошується на потребі зміни порядку черговості задоволення вимог кредиторів під час ліквідації банків, розширенні розміру та кола суб'єктів задля гарантування внесків на банківських рахунках.

Ключові слова: банкрутство банків, гарантування вкладів, коти на поточних рахунках, забезпечення прав суб'єктів господарювання, черговість задоволення вимог кредиторів.

Постановка проблеми. Нагальною потребою функціонування українського бізнесу є забезпечення стабільного інфраструктурного супроводу його діяльності з боку фінансово-кредитних установ.

Це обумовлюється значенням банківсько-кредитної системи для економічних відносин. Практично аксіоматичним є погляд про банківську систему як про кровоносну систему економіки. Адже саме через банківські установи здійснюються розрахунки за господарськими операціями, зокрема, у сфері експортної діяльності вітчизняних підприємств. Більш того, надійність та безперебійність роботи банківських установ впливає на платоспроможність промислових підприємств.

Мета статті – проаналізувати потреби гарантування прав суб'єктів господарювання на кошти з поточних рахунків за неплатоспроможності банків та спробувати відшукати шлях подальшого реформування вказаної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. З огляду на те, що господарюючі суб'єкти змушені законодавством здійснювати розрахунки у безготівковій формі, за невеликими винятками, а також зберігати грошові кошти у банківських установах, зростає значення законодавчого забезпечення стабільної та платоспроможної роботи банків як інфраструктурних елементів ведення бізнесу. Зокрема, граничні суми готівкових розрахунків жорстко обмежені постановою правління НБУ №210 від 06.06.2013 «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою». Також Положенням НБУ про касові операції, Указом Президента «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» 12 червня 1995 року встановлені імперативні норми щодо зберігання коштів у банках (обмеження ліміту каси, встановлення вимог щодо обігу готівки тощо).

Звертає на себе увагу, що зважаючи на договір банківського рахунку, який є основою для зберігання коштів суб'єктів господарювання у банках, юридична природа відносин банку

та клієнту обумовлює передачу клієнтом своїх коштів банку фактично в іррегулярне зберігання. Зокрема, природа зберігання коштів на банківському рахунку не лише обґрунтована в юридичній літературі (див., наприклад, [1]) також зустрічається у ст. 1075 Цивільного кодексу України (далі ЦК України) та п. 7.1.2 ст. 7 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». У цих умовах банк несе зобов'язання перед суб'єктом господарювання – клієнтом, за договором банківського рахунку виконати розпорядження клієнта щодо переведення за його дорученням коштів чи видачу коштів у готівковій формі. Водночас, не можна не погодитися із думкою професора. О.П. Подцерковного про те, що у цьому разі відповідні відносини не мають речового характеру, як за будь-яких інших передач коштів від однієї особи до іншої [2, с. 170–171]. Банк зобов'язується повернути клієнту не ті самі гроші, а кошти того самого грошового знаку та суми. Це підтверджується практичним застосуванням до підприємства, яке передало кошти до банкрутілого згодом банку на поточні рахунки, положень щодо черговості задоволення вимог такого підприємства в провадженні щодо ліквідації неплатоспроможного банку.

Інакше кажучи, знаходячись у відносинах підпорядкування валютному законодавству та законодавству про платіжні системи й переказ коштів, розміщуючи кошти на банківських рахунках, підприємства стають беззахисними від наслідків неплатоспроможності банків. Єдине послаблення, що тут може бути враховане, говорить про те, що підприємства звільнюються від відповідальності за несвоєчасну сплату податків у разі перерахування коштів до бюджету з вини банків у рамках податкових зобов'язань згідно з положеннями Податкового кодексу України. Зокрема, передбачається звільнення від відповідальності платника податків за несвоєчасне або перерахування не в повному обсязі сплати податків, якщо це сталося з вини банку (п. 129.6 ст. 129). Але, по-перше, така обставина не слугує підставою звільнення від сплати податків загалом – лише звільняє від відповідальності за прострочення платежу, а, по-друге, податкові зобов'язання є другорядними у господарській діяльності. Економічна основа діяльності суб'єктів господарювання – отримання прибутку та нарощування виробництва, а тому певна можливість врахувати обставини неплатоспроможності банків для послаблення другорядних обов'язків підприємств – клієнтів неплатоспроможного банку, що втрачають кошти внаслідок такої неплатоспроможності, не може вважатися достатнім виправданням подібних втрат.

Саме тому, з метою запобігання перекидання на добросовісних суб'єктів господарювання ризиків неплатоспроможної роботи банківських установ, мають бути вжиті науково-обґрунтовані законодавчі та інтерпретаційні заходи з утворення додат-

кових правових гарантій збереження коштів суб'єктів господарювання на банківських рахунках.

У юридичній літературі висловлена думка про те, що вирішення цієї ситуації можливе в інтерпретаційний спосіб шляхом тлумачення заборони банкам користуватися коштами клієнтів на банківських рахунках, а також запровадженням поділу різних видів банківських операцій: «У перспективі функція реєстратора безготівкових розрахунків і прав власності на безготівкові гроші має бути відокремлена від діяльності із залучення депозитів і надання кредитів. Цим не може займатися одна особа з огляду на очевидний конфлікт інтересів» [3].

Як видається, така позиція не лише не враховує особливості обігу грошей, які є замінними речами, а тому не можуть бути захищені у спосіб виндикаційного позову, але й є утопічною з огляду на відсутність ринкової пропозиції утворення «суто розрахункових банків» в Україні. Вочевидь, що якщо б це було економічно виправдано, такі банківські установи в Україні створювалися.

Дійсно, світовій економічній практиці відомі «розрахункові банки». Подібний Амстердамський банк був створений у 1609 році не державою, а бізнесом. Створення таких банків сьогодні так само не може нав'язуватися державою, позаяк ст. 42 Конституції України встановлюється свобода підприємницької діяльності. Створення ж спеціального державного розрахункового банку не може, як видається, тут вирішити ситуації, адже функцією держави не є створення інфраструктурного забезпечення господарської діяльності. Крім того, низька довіра до державних інституцій та відомі складнощі із примусовим виконанням судових рішень щодо державних установ та організацій доводять, що позитив від створення державного «розрахункового банку» не вартує високих очікувань. Хочеться сподіватися, що ринкові умови господарювання в Україні самі обумовлять потребу в таких банках. Але сьогодні правовими засобами вирішити це питання неможливо, як неможливо примусити суб'єктів господарювання зберігати свої цінності в гривні, як примусити здійснювати певні види господарської діяльності тощо.

Як видається, поточне економіко-правове рішення має бути зовсім інше. Насамперед, тут має бути враховано, що НБУ та інші контролюючі органи в умовах законодавчого обов'язку підприємств здійснювати розрахунки в безготівковій формі та зберігати грошові кошти в банках, по суті, допускають ситуацію неплатоспроможності банку. За таких умов, ці органи мають розглядатися як такі, що не вжили всіх залежних від них заходів для належного контролю за діяльністю банківської установи, що призвело до слабкості банку та подальшої його неліквідної роботи, переведення його у розряд проблемних.

По-друге, фактична неможливість підприємства ухилитися від обов'язку щодо зберігання коштів у банку та здійснення безготівкових розрахунків гостро контрастує із добровільним характером передачі фізичними особами банкам коштів за договором банківського вкладу, на який поширюються гарантії держави в особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО), зокрема, у розмірі 200 тис. грн. за кожним договором. У свою чергу, підприємства – володільці поточних рахунків позбавлені таких гарантій.

Більш того, якщо поглянути на черговість погашення вимог кредиторів до банку, що ліквідується за рішенням НБУ, то можна побачити – вимоги володільців поточних рахунків, тобто звичайних суб'єктів господарювання, які виконують вимоги закону щодо зберігання коштів на банківських рахунках

та безготівкових платежів, винесені чи не в останню чергу. Зокрема, згідно зі ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» встановлена черговість та порядок задоволення вимог до банку, оплата витрат і здійснення платежів у разі ліквідації банківської установи. Зокрема, витрати ФГВФО щодо ведення ліквідаційної процедури відшкодовуються позачергово. Кошти, одержані в результаті ліквідації та продажу майна (активів) банку, спрямовуються Фондом на задоволення вимог кредиторів у черговості, яка складається із 10 позицій, а «вимоги інших вкладників, які не є пов'язаними особами банку, юридичних осіб – клієнтів банку, які не є пов'язаними особами банку, задовольняються у 7-му чергу. По суті, це означає примарність будь-якої перспективи щодо відшкодування коштів юридичними особами – суб'єктами господарювання під час банкрутства банку. Вимоги до банку, незадоволені за недостатністю його майна, вважаються погашеними.

Що ж до вкладників – фізичних осіб, які добровільно на підставі договору банківського вкладу довірили кошти банку, то їх вимоги, по суті, відшкодовуються позачергово у розмірі 200 тис. грн. за рахунок ФГВФО, зменшуючи, таким чином, майнову базу для відшкодування втрат коштів на поточних рахунках суб'єктів господарювання. Адже ФГВФО відшкодовує собі витрати на подібні виплати у 3 чергу. Такий стан є не лише несправедливим, але й слугує вагомим чинником тінізації економіки та недовіри до банківської системи, виведення коштів суб'єктів господарювання з економіки України та обмеження інвестування.

Повне усунення юридичних осіб від системи гарантування вкладів та перекладення на них усіх ризиків неплатоспроможності банківських установ, до речі, суперечить зарубіжному досвіду, зокрема досвіду США щодо впровадження відповідних гарантій у 30-ті роки ХХ століття. Йдеться про те, що згідно із відповідним законодавством будь-який володілець банківського рахунку має право на відповідну компенсацію. Це є справедливим, адже по суті, зберігання коштів в банку на поточному рахунку чи за договором банківського вкладу є зобов'язальними відносинами, у кожній із яких можливі втрати внаслідок банкрутства банківської установи. Так само вкладення підприємств у кошти на банківських рахунках мають стимулюватися за допомогою гарантій ФГВФО, адже це поперджає розвиток тіньової економіки.

Зокрема, страхування депозитів у США охоплює страхуванням Федеральною корпорацією зі страхування на кожний внесок принаймні до 250 000 доларів США на застрахований банк, всі види банківських вкладів, отриманих у застрахованому банку, включаючи «вклади на поточному рахунку», а також офіційне зобов'язання, «випущене банком, наприклад, чек або касовий переказ». Лише окремі інвестиційні ресурси в банках не підлягають страхуванню (забезпеченню): «гроші, вкладені в акції, облігації, інвестиційні фонди, поліси страхування життя, анuitети або муніципальні цінні папери» [4].

Тут має бути враховано також загальний негативний підхід в українському законодавстві щодо виокремлення власності та зобов'язань юридичних осіб від зобов'язань фізичних осіб. Йдеться про те, що жорстке розмежування відповідних зобов'язань призводить до протиставлення прав фізичних та юридичних осіб. Виною цьому, значною мірою, є рішення Конституційного Суду України, яким встановлено, що окремі права та свободи стосуються лише фізичних осіб, але не стосуються юридичних осіб (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку

України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року.

Фактично, цим рішенням було відмовлено в похідному сприйнятті прав та обов'язків засновника щодо юридичної особи. Це увійшло в певну суперечність із положеннями Протоколу № 1 Конвенції «Про захист прав людини та основоположних свобод», згідно з яким «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права». Так само рішення Європейського суду із прав людини не розмежовують жорстко права юридичної особи та фізичної особи. Адже слушно можна зауважити, що юридична особа не існує без кінцевих бенефіціаріїв – фізичних осіб, втрата майна юридичної особи в економічному сенсі означає втрату майна фізичної особи – кінцевого бенефіціарію такої особи. Як правильно зазначає В. Рум'янцева, такий підхід випливає з того, що «економічна система держав-учасниць Конвенції заснована на праві приватної власності й праві вільно створювати такі економічні одиниці, як «юридичні особи»: неурядові організації, релігійні органи, засоби масової інформації і т. ін.» [5].

Саме тому, з метою подолання негативного стану протиставлення майнових активів юридичних осіб та фізичних осіб – їх засновників, необхідним є не лише поширення на усі кошти, які знаходяться на поточних рахунках, забезпечувальних зобов'язань ФГВФО, але поширення відповідного гарантування на юридичних осіб – суб'єктів підприємництва. Лише за таких умов несприятливі наслідки банкрутства банку, які виникають значною мірою – як було зазначено вище – внаслідок порушення державою умов контролю за платоспроможною роботою банківських установ, може бути відновлений баланс у забезпечення платоспроможної роботи господарюючих суб'єктів загалом, а інвестиційні процеси в Україні отримують потужний сигнал для нових капіталовкладень. Адже економіко-правовою основою будь-яких капіталовкладень завжди виступає накопичення капіталів на поточних рахунках підприємств. Без довіри до банківських установ, що зберігають відповідні кошти, без утворення стимулів для зберігання коштів на банківських рахунках загалом, важко розраховувати на поживлення економічної активності в Україні.

На користь такої пропозиції свідчить також той факт, що в основі бухгалтерського обліку коштів клієнтів банку лежать єдині підходи. Незалежно від того, чи є кошти запозиченими у формі банківського вкладу (депозиту), чи знаходяться вони на поточних рахунках на виконання договору банківського рахунку – вони відображаються на єдиному рахунку 2600. Цей рахунок згідно з нормативним розписом призначений для наступного: «облік вкладів (депозитів) на вимогу суб'єктів господарювання (крім небанківських фінансових установ), зокрема, поточні рахунки суб'єктів господарювання та розрахунки за ними; надані кредити овердрафт», відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затвердженої постановою правління НБУ №280 від 17.06.2004. Отже, відсутність для банку значення у розмежуванні, отриманих у депозит чи на клієнтські рахунки, обумовлює потребу в забезпеченні рівних умов гарантування цілісності відповідних коштів суб'єктів господарювання.

Звертає на себе увагу також досвід ЄС у цьому питанні. Йдеться про те, що Директива 94/19 / ЄС Європейського Пар-

ламенту та Ради від 30 травня 1994 р. «Про системи гарантування вкладів» [6] вимагає, аби всі держави-члени мали ті чи інші системи гарантування вкладів, як мінімум, на 90% від суми депозиту, щонайменше, 20 000 євро на особу. 7 жовтня 2008 року Рада з економічних та фінансових питань прийняла рішення збільшити мінімальну суму до 50 000 євро. [7]. Строки та деталі щодо процедур впровадження таких нововведень, звісно, є національною справою для держав-членів. Але збільшення суми страхування в Ірландії у вересні 2008 року на необмежену суму змусило багато інших країн ЄС, починаючи зі Сполученого Королівства, відреагувати, збільшивши межу страхування депозитів, аби уникнути відтоку коштів до ірландських банків.

У листопаді 2007 року ЄС опублікував всеосяжний звіт із описом та порівнянням кожної системи страхових гарантій для всіх країн-членів ЄС. У звіті зроблено висновок, що багато систем (але не всі) обмежували застосування гарантій роздрібним споживачам, як правило, приватним особам, хоча іноді аналогічні права також були представлені підприємствам малого та середнього бізнесу. Загальними для всіх систем є те, що вони не застосовуються для крупних (великі оптові) клієнтів. Аргументом за цим рішенням є те, що крупні клієнти часто в кращому становищі, ніж роздрібні, оцінюють фінансові ризики окремих фірм, з якими вони співпрацюють, або навіть здатні, у свою чергу, зменшити свій ризик за допомогою декількох фінансових чи банківських інститутів. Звіт рекомендує продовжувати цю практику [8].

Водночас, такий підхід не лише може бути переоцінений для випадків нестабільної економіки, якою є економіка України, але вимагає виконання, бодай, вимоги щодо уведення підприємств малого та середнього бізнесу в механізм страхування (гарантування) депозитів, що в Україні відсутнє і створює передумови дестабілізації ринкових відносин та кризових явищ.

Уведення усіх господарюючих клієнтів – юридичних осіб у відповідне поле гарантування вкладів призведе, по-перше, до диверсифікації зберігання коштів в різних банках, що сприятиме стабільності банківської системи загалом, а по-друге, створить умови для підвищення довіри до банківської системи загалом, усуне дисбаланс у забезпеченні прав фізичних та юридичних осіб.

Крім того, нагальною потребою є відновлення балансу справедливого відшкодування шкоди внаслідок неплатоспроможності банків шляхом істотного перегляду черговості задоволення вимог кредиторів в процедурі банкрутства банківської установи.

Основним принципом, що тут має бути відображено у законодавстві, як видається, є пріоритет відшкодування витрат особам, які направляють кошти в банк у силу законодавчої обов'язкової процедури, а не договірної ризику, а по-друге, урахує природу страхового відшкодування у змісті взаємин між банком та ФГВФО.

Йдеться про те, що винесення у третю чергу витрат ФГВФО з відшкодування втрат вкладників фізичних осіб у межах встановленого рівня відшкодування (нині – 200 тис. грн.) не може, у даному разі, ставитися у 3-тю чергу відшкодування коштів за рахунок майна банку – банкрута перед відшкодуванням витрат інших кредиторів банків, крім пов'язаних осіб. Так само досить суперечливо виглядає п'ята черга задоволення вимог Національного банку України, що виникли внаслідок зниження вартості застави, наданої для забезпечення кредитів рефінансування.

Тут має бути також враховано застосування відомого принципу *nullus commodum capere in sua injuria propterea* (ніхто не має права користуватися перевагами з власної протиправної поведінки). Не забезпечивши контроль за діяльністю банківської установи, не здійснивши відновлення платоспроможності банківської установи, ФГВФО та НБУ не можуть користуватися переважним правом перед звичайними суб'єктами господарювання, що користуються банківськими послугами, по суті, у примусовому порядку.

Крім того, ФГВФО має працювати за класичною страховою схемою, коли ризик неплатоспроможності покривається, передусім, за рахунок страхових фондів відповідної організації, а не за рахунок банку банкрута. За такого підходу витрати ФГВФО на відшкодування виплат фізичним особам – вкладникам банків загалом не може передувати черговості відшкодування звичайних кредиторів, а має знайти відображення в останній черзі виплат за рахунок майна банку, що ліквідується.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що попри висловлені пропозиції, також не можна не помітити потреби вдосконалення законодавчих умов запобігання та подолання кризових явищ у банківській системі, які здатні призвести до втрат коштів господарюючих суб'єктів. Звичайно, держава Україна не може гарантувати повний розмір вкладів у банківських установах фізичним та юридичним особам у силу обмеженості обсягу бюджетних накопичень та можливих зловживань із банкрутством банків. Водночас, сьогодишнє покриття у розмірі 200 тис. грн. істотно застаріло, позаяк не змінювалося майже 10 років та не враховує реальних ризиків клієнтів банківських установ від можливих втрат коштів. Тут законодавча підтримка процесів стабільно функціонування банківського сектору та фінансово-господарської стабільності загалом має рухатися в бік збільшення відповідного розміру та розширення його суб'єктної бази. Але такого руху не достатньо. Йдеться про потреби запобігання банкрутству банківських установ загалом шляхом запровадження дієвого законодавчого механізму подолання кризових явищ у банківському секторі та усунення слабкості окремих його установ на довготривалій основі.

Література:

1. Подцерковний О.П. Про правову природу договору банківського рахунку / О.П. Подцерковний, Л.Г. Рябо // Право України. – 1999. – № 7. – С. 46–49;
2. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії та практики / О.П. Подцерковний. – К. : Юстініан, 2006. – 424 с.
3. Олексіюк М. Кому належать гроші на вашому поточному рахунку? / М. Олексіюк, І. Подкопаєв // Юридична Газета. – 2017 – № 13(563). – С. 14–15.

4. What's Covered : Federal Deposit Insurance Corporation – Режим доступу: <https://www.fdic.gov/deposit/covered/index.html>.
5. Рум'янцева В. Захист власності фізичних та юридичних осіб в Європейському суді з прав людини / В. Рум'янцева [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ur.com.ua/article/article15.html>.
6. Directive 2014/49/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on deposit guarantee schemes Text with EEA relevance // O J L 173, 12.6.2014. – P. 149–178.
7. Europe Seeks Unified Policy on Bank Crisis // Режим доступу : <https://www.ezega.com/News/NewsDetails?Page=news&NewsID=599>.
8. Insurance guarantee schemes in the EU : Comparative analysis of existing schemes, analysis of problems and evaluation of options : Final report prepared for European Commission DG Internal Market and Services. – 2007. – November [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/internal_market/insurance/docs/guarantee_schemes_en.pdf.

Возняковская К. А. О необходимости гарантирования прав субъектов хозяйствования на средства с текущих счетов при неплатежеспособности банков

Аннотация. В статье анализируются проблемы утраты субъектами хозяйствования средств на текущих счетах при банкротстве банковских учреждений. Сделан вывод о несправедливости и противоречивости положений законодательства о гарантировании вкладов только физическим лицам. Отмечается необходимость изменения порядка очередности удовлетворения требований кредиторов при ликвидации банков, расширения размера и круга субъектов при обеспечении взносов на банковских счетах.

Ключевые слова: банкротство банков, гарантирование вкладов, коты на текущих счетах, обеспечение прав субъектов хозяйствования, очередность удовлетворения требований кредиторов.

Vozniakovska K. On the need to ensure the rights of business entities on funds from current accounts in the event of banks' insolvency

Summary. The article analyzes the problems of loss by business entities of funds on current accounts during bankruptcy of banking institutions. It is concluded about the injustice and inconsistency of the provisions of the legislation on guaranteeing deposits only to individuals. It is proposed to change the order of priority of meeting creditors' claims when banks are liquidated, to expand the size and range of subjects when pay insurance in case of bank fail.

Key words: banks' insolvency, deposit insurance, funds on current accounts, ensuring the rights of business entities, priority ranking of creditors' claims.